

การพัฒนาสินค้าและรูปแบบการบริการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์
Product Development and Tourism Service Model
of Prasat Khmer Community in Surin Province

ธนรัฐ สะอาดเยี่ยม

Thanarat Sa-ard-iam

พระวีรศักดิ์ จันทวิไล (สุชน้อย)

Phra Weerasak Chantavangso (Noysukh)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus

Email: thanarat.mcusr@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 16 พฤษภาคม 2565

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 21 มิถุนายน 2565

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 21 มิถุนายน 2565

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาสินค้าและรูปแบบการบริการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์” มีวัตถุประสงค์ 3 ประเด็น คือ 1) เพื่อศึกษาต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ 2) เพื่อพัฒนาสินค้าของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ 3) เพื่อพัฒนารูปแบบการบริการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ โดยใช้รูปแบบการวิจัยแบบปฏิบัติการ (Action Research) และการออกแบบการวิจัยแบบพัฒนา (Research and Development) โดยศึกษาข้อมูลจากการศึกษาเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง และจากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 198 รูป/คน และใช้วิธีการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย พบว่า 1) ต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ พบว่า : จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นจังหวัดที่มีทุนทางสังคมทั้งมี 5 รูปแบบ คือ (1) จิตวิญญาณ: แบ่งออก 2 กลุ่มใหญ่ คือ (1.1) กลุ่มความเชื่อหรือศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นฐาน (1.2) กลุ่มความเชื่อท้องถิ่นที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน (2) ทุนทางปัญญา : ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงช้างหรือเรียกว่า คชศาสตร์, ความรู้เกี่ยวกับการสร้างปราสาทขอม, ความรู้ด้านการทำการเกษตร, ความรู้ด้านการวางผังเมือง, ความรู้ด้านการทำเครื่องปั้นดินเผา (3) ทรัพยากรมนุษย์: บรรพบุรุษกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านของตนเอง จังหวัดสุรินทร์มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ของ

เผ่าสุรินทร์ที่มี (4) ทูทาง ทรัพยากรธรรมชาติ : มีที่ราบสำหรับปลูกข้าวหอมมะลิ มีแม่น้ำที่สำคัญไหลผ่าน คือ แม่น้ำมูล, แม่น้ำชี มีเทือกเขาพนมดง (5) ทูโคตรพิสัย คือ ปราสาทขอม ซึ่งเป็นมรดกที่บรรพบุรุษของชาวสุรินทร์ได้ร่วมกันสร้าง ทูทางวัฒนธรรมของจังหวัดสุรินทร์ พบว่า สุรินทร์เป็นจังหวัดเก่าแก่ที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นทางศิลปวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ระหว่าง พ.ศ. 2552-2562 และในส่วนของจังหวัดสุรินทร์นั้น มีภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ได้รับการประกาศขึ้นบัญชี 9 รายการ ดังต่อไปนี้ ศาสตร์ชาวกูย, เจริญ, ประเทืองสุรินทร์, ภาษาเขมรถิ่นไทยได้รับประกาศขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมระดับชาติ ภาษากูย-กวย กะโน้บติง ตอง รำตริต และมะมั่วต 2) การพัฒนาสินค้าและรูปแบบการบริการการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ พบว่า จังหวัดสุรินทร์ มีภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ได้รับการประกาศขึ้นบัญชี 9 รายการ ศาสตร์ชาวกูย, เจริญ, กันตรึม ประเทืองสุรินทร์, ภาษาเขมรถิ่นไทย ภาษากูย-กวย กะโน้บติง รำตริต และมะมั่วต 2) การพัฒนา สินค้าของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ คือ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีปราสาทขอมซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นฐานคิดทางความคิด โดยผู้วิจัยได้แบ่งผลิตภัณฑ์ เพื่อพัฒนาและสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับทุนวัฒนธรรมปราสาทขอม โดยแบ่งสินค้าใน 3 รูปแบบ คือ (1) ตราสัญลักษณ์สินค้า: ตราสัญลักษณ์สินค้าหรือโลโก้ (Logo) ของแต่ละชุมชนปราสาท โดยมีลวดลายจากปราสาทขอม ที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมนำมาออกแบบเป็นตราสัญลักษณ์ (2) กล่องบรรจุผลิตภัณฑ์ผ้าไหม: ชน โดยใช้ฐานคิดทุนทางวัฒนธรรม คือ องค์ปราสาทขอม เป็นต้นแบบการออกแบบ และ (3) แก้วน้ำลายปราสาทขอม: แก้วน้ำใส่แต่มีลวดลายปราสาทขอม ที่บ่งบอกถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมอันเป็นทุนที่ทรงคุณค่า 3) การพัฒนารูปแบบการบริการการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ พบว่า การพัฒนา รูปแบบการบริการการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์นั้น แบ่งรูปแบบการท่องเที่ยวออกเป็น 2 รูปแบบ คือ รูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชนปราสาทขอม: รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชน 4) องค์ความรู้ที่ค้นพบ คือ รูปแบบการพัฒนาพัฒนาเชิงสร้างสรรค์ คือ “ปราสาทขอม-โมเดล หรือ Khmer Surin-Model” อันประกอบด้วย (1) K = Knowledge คือ จากภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่นานาชาติอย่างสร้างสรรค์ (2) H = Hospitality คือ การเป็นเจ้าของบ้านที่ดี พร้อมต้อนรับนักท่องเที่ยวด้วยวิถีชุมชน (3) M = Morality คือ ยึดหลักสัมมาชีพในการดำเนินธุรกิจ (4) E = E-commerce คือ สร้างรูปแบบ/ช่องทางการค้าขายในโลกที่ไร้ขีดจำกัดในการเข้าถึง (5) R-Resolution คือ ความตั้งใจแน่วแน่ในการตั้งปณิธานเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น (6) S = Sincerity คือ ความจริงใจต่อลูกค้า และจริงใจในการประกอบการอย่างต่อเนื่อง (7) U = Unity คือ ความเป็นหนึ่งเดียว ความสามัคคีของคนในชุมชน (8) R = Responsibility คือ ความรับผิดชอบต่อตนเอง สังคมและ สิ่งแวดล้อม (9) I = International คือ สร้างจากภูมิปัญญาท้องถิ่นมุ่งสู่สากล และ (10) N = Noble คือ จากภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่ความเป็นอารยธรรมที่สากล

คำสำคัญ: การผลิตสินค้า, การท่องเที่ยว, ชุมชนปราสาทขอม, จังหวัดสุรินทร์

Abstract

The research consisted of the following objectives: 1) to study the social and cultural costs of Prasat Khmer community in Surin province, 2) to study the product development of Prasat Khmer community in Surin province, and 3) to study the tourism Service Model of Prasat Khmer Community in Surin Province. The study applied the research and development method. The analytical description method presented the data collected from the academic documentaries and in-depth interviews and focus groups with the 198 key informants.

The results of the research showed that: 1) The social and cultural costs of Prasat Khmer Community in Surin Province was found that Surin Province, a province located in northeastern Thailand, has five forms of social capital: (1) spirituality: divided into two large groups: (1.1) Buddhism-based beliefs or beliefs are groups with Buddhist rituals involved (1.2) Local faith groups are folk wisdom. (2) Intellectual capital: knowledge of elephant farming, also known as chrysanthemum, knowledge of the construction of Khom Castle, knowledge of agriculture, knowledge of urban planning, knowledge of tribal blender making, such as at Ban Prasat Mechapi Community, etc. Wisdom of muddy silk weaving, etc. (3) Human resources: Ancestors of different ethnic groups with specializations. Surin province has a unique ethnic diversity of Surin tribes such as Lao Gui Khmer with eating, dressing, lifestyle, other languages. (4) Natural Resource Funding: There is a plain for growing jasmine rice. Major rivers are running through the Mul River and the Chee River. There are many essential water bodies such as Huai Seng, Huai Lam Pok, Huai Thap Tan, etc., and a province on the Cambodian border, with the Phanom Dong Rak Mountains. This natural resource connects Thais and Cambodians. Khao Sawai (Phnom Sawai) (5) The capital is Khom Castle, a legacy that the ancestors of the Surin people created. There is a Khom castle in The South East of Thailand as part of the cultural heritage of the Khom Prasat Khom Civilization in these Surin provinces. In the cultural capital of Surin Province. Surin was an old province with a distinctive cultural and lifestyle identity between 2009 and 2019. There are three cultural pearls of wisdom that have been declared as follows Gajasatra of Gui, Chariang, Kantruam, which was declared a national cultural wisdom heritage list. It has a preliminary list of provincial cultural wisdom heritage, and in 2019, two items, Ram Trod (Folk Music) and Mamut were declared national cultural wisdom heritage. 2) The product development and tourism service model of the Prasat Khmer community in Surin province were found that 1) The social and cultural costs of Prasat Khmer Community in Surin Province was found that Surin was an old province with a distinctive cultural and lifestyle identity. 2) Product development of Khmer Castle Community in Surin Province found that the creation of goods

from the social and cultural costs of Khmer Castle Community is a local cultural heritage in Surin Province. (1) Brand: The logo of each, with a motif from Khmer castle, which is culturally capitalized, designed as a symbol, taking into account the distinctiveness and vibe of the Khmer civilization. Help make it a tourist spotlight. (2) Silk product packaging. (3) Khom Castle Pattern Glass. 3) Development of the tourism service model of Khom Castle community in Surin Province was found that the development of the tourism service model of the Khom Castle community in Surin province was found. Tourism style by Khom Castle Community and Community-Based Tourism -CBT in four Khom Castle communities in Surin Province includes. 4) The Body of Knowledge was found that creative development model means “Khmer Surin-Model,” as details (1) *K = Knowledge* means from the local to international wisdom creatively, (2) *H = Hospitality* means good homeownership and welcoming tourist in a community way, (3) *M = Morality* means adherence to symmetrical business principle, (4) *E = E-commerce* means to create a trading model/channel in a world without limits to access, (5) *R-Resolution* means a firm intention to set a resolution for local development, (6) *S = Sincerity* means sincerity to customers and earnest in continuing operations, (7) *U = Unity* means solidarity community unity, (8) *R = Responsibility* means self-responsibility, society and environment (9) *I = International* means created from local wisdom towards internationalization and (10) *N = Noble* means from local wisdom to universal civilization.

Keywords: Product Development, Tourism, Prasat Khmer Community, Surin Province

1. บทนำ

ในบรรดาอารยธรรมที่สำคัญในโลกนี้ “อารยธรรมขอม (เขมร) โบราณ ซึ่งเจริญขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-18 คือ อารยธรรมที่มีความสำคัญมากแห่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อำนาจทางวัฒนธรรมของขอมแผ่ขยายไปกว้างไกล จนได้รับการยกย่องให้เป็น “มหาอำนาจ” ยุคโบราณของภูมิภาคนี้ โดยมีพื้นที่ครอบคลุมตั้งแต่บริเวณทะเลสาบเขมร ไปจนถึงภาคอีสานตอนล่างของไทย และพื้นที่ของตอนใต้ของลาวในปัจจุบัน รวมไปถึงบริเวณปากแม่น้ำโขง ทางตอนใต้ของเวียดนามในปัจจุบัน”

ในส่วนศิลปกรรมของปราสาทขอมนั้นจัดอยู่ในประเภทสถาปัตยกรรม (Architecture) คือ “การก่อสร้างอาคาร สิ่งก่อสร้าง งานวางผังเมือง (ซึ่ง) แบ่งออกเป็น 3 ชนิดคือ (1) สถาปัตยกรรมเครื่องใช้ (wood working) (2) สถาปัตยกรรมเครื่องหิน (stone making) (3) สถาปัตยกรรมคอนกรีตเสริมเหล็ก (Reinforce Concrete)” (จารุวรรณ พึ่งเทียร, 2555) ดังนั้น สถาปัตยกรรมทางศาสนาซึ่งเป็น 1 ใน 5 งานวิจิตรศิลป์ที่ถูกมนุษย์สร้างขึ้นในเขตพื้นที่ต่างๆ โดยกลุ่มชาติพันธุ์มนุษย์ในแต่ละพื้นฐาน ซึ่งสถาปัตยกรรมทางศาสนานี้ เป็นศาสนสถานที่บ่งบอกความเจริญของสังคมมนุษย์ในเขตพื้นที่นั้นๆ ว่าเป็นชาติพันธุ์ที่มีอารยธรรม อนึ่ง ชาติพันธุ์ของก็เป็นอีกชาติพันธุ์หนึ่งที่มีอารยธรรมเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง โดยเฉพาะปราสาทที่ถูกสร้างขึ้นในยุคต่างๆ ภายใต้ชนชาติ

พันธ์ขอม ซึ่ง“คำว่า ขอม นี้ จิตร ภูมิศักดิ์ สันนิษฐานไว้ว่า คำว่า “ขอม” น่าจะมาจากคำว่า “กะหล่อม” หรือ “กรอม” มีความหมายว่าอยู่ทางใต้หรือต่ำ ต่อมาจากคนไทยสมัยโบราณใช้เรียกกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่กระเจายเป็นวงกว้างในแถบลุ่มแม่น้ำโขง และแม่น้ำเจ้าพระยา ขึ้นไปจนถึงรัฐฉาน” (ภภาพล จันทรวิวัฒนกุล, 2560) “มีหลักฐานปรากฏอยู่ในจารึกสมัยสุโขทัยที่วัดศรีชุมตอนหนึ่งว่า “ขอมเรียกพระธมนันแล” รวมทั้งมีพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับเอ่ยถึงคำว่า ขอมโดยสื่อความหมายถึงชาวเขมรและประเทศเขมร” (ภภาพล จันทรวิวัฒนกุล, 2560) “คำนี้มีใช้ในภาษาไทยลื้อ ไทใหญ่ พม่า ลาว เป็นต้น โดยมีความหมายแตกต่างกันไป แต่โดยสรุปแล้วคำว่า “ขอม” น่าจะมาจากคำว่า “กะหล่อม” หรือ “ขแมร์กร่อม” (ภภาพล จันทรวิวัฒนกุล, 2560) และสันติ เมืองสุข ได้แสดงทัศนคติเกี่ยวกับศิลปะขอมในเมืองไทยไว้ว่า “ศิลปะขอมในประเทศไทยหรือศิลปะลพบุรี หมายถึง ศิลปะที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลวัฒนธรรมขอม การศึกษาศิลปะที่พบในประเทศไทยสามารถเทียบเคียงกับศิลปะของในกัมพูชาได้ เพราะมีความละม้ายคล้ายคลึงกับศิลปะขอมสมัยเมืองพระนครได้แพร่อยู่ทางภาคอีสาน และเข้าสู่ภาคกลางของไทย” (สันติ เล็กสุขุม, 2547) ซึ่งมีความสอดคล้องกับ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ที่ได้แสดงทัศนะไว้ว่า“ศิลปกรรมเขมรหรือศิลปกรรมขอมแพร่หลายอยู่ในประเทศกัมพูชา และประเทศใกล้เคียงในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-18 เป็นศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดีย ในระยะแรกมีลักษณะคล้ายศิลปะอินเดียมาก ต่อมามีความเป็นตัวของตัวเองมากยิ่งขึ้น และโดดเด่นในด้านลวดลายประดับที่งดงาม ซึ่งไม่ปรากฏในศิลปะอินเดียมาก่อน ประติมากรรมแสดงความแข็งแกร่งการแสดงอำนาจที่ไม่พบในศิลปะอินเดียเช่นกัน” (สันติ เล็กสุขุม, 2547) ดังนั้น รูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบขอม หรือสถาปัตยกรรมแบบลพบุรีนั้น แบ่งออกได้ 3 ประเภท คือ “(1) เทวาลัย หรือเทวสถาน (วัด) (2) ธรรมศาลา ที่พักคนเดินทาง หรือบ้านมีไฟ (3) อโรคยาศาลา โรงพยาบาล” (จารุวรรณ พึ่งเทียร, 2555) ซึ่งทั้ง 3 ประเภทยังคงมีปรากฏในหลายพื้นที่ของภาคอีสานใต้ของประเทศไทย และหากแบ่งเป็นกลุ่มนั้น สมเกียรติ โกล์เพชรรัตน์ ได้แบ่งกลุ่มของศิลปะแบบลพบุรีเอาไว้ 3 กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้ “ (1) กลุ่มศิลปะสมัยลพบุรีของชาวมอญทวารวดีเดิม ที่มีอายุอยู่ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 6-11 (2) กลุ่มศิลปะสมัยเมืองละโว้หรือลพบุรี เป็นศิลปะลูกผสมแบบเขมรในประเทศไทย ที่อยู่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 11-13 หรือปีคริสต์ศักราช 1010-1237 (3) กลุ่มศิลปะเขมรสูงชาวกุพที่ตั่งถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทย มีอายุอยู่ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 7-11” (สมเกียรติ โกล์เพชรรัตน์, 2549)

จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า“...ช่วงอารยธรรมเขมรหรือขอมในประเทศกัมพูชาได้เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสูงสุดในราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 ได้แพร่ขยายเข้ามาเจริญขึ้นในดินแดนแถบอีสานตอนล่าง ดังปรากฏหลักฐานของอารยธรรมเขมรเป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นปราสาทหิน และเมืองโบราณ” และจังหวัดสุรินทร์เป็นหนึ่งในจังหวัดชายแดนระหว่างไทยกับกัมพูชา และเป็นอีกจังหวัดหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อีสานใต้ของประเทศไทย และมีหลักฐานทางโบราณคดีของอารยธรรมขอมตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก และสัญลักษณ์ของอารยธรรมขอมที่ปรากฏเด่นชัด โดยผ่านการสื่อจากดวงตราของจังหวัดสุรินทร์ที่เป็นรูปของพระอินทร์ทรงช้างและด้านหลังเป็นรูปปราสาทขอม ซึ่ง“จังหวัดสุรินทร์นี้มีช้างมาแต่โบราณ และมีผู้จับช้างป่ามาเลี้ยงเสมอๆ ดวงตราของจังหวัดสุรินทร์จึงมีรูปช้าง ชื่อของจังหวัดเป็นคำสนธิของคำสองคำ คือ “สุระ” กับ “อินทร์” หมายถึง พระอินทร์ผู้เก่งกล้าสามารถ ภาพเจดีย์สลักปรักพัง เบื้องหลังแสดงถึงอิทธิพลการก่อสร้างของขอมโบราณ ซึ่งมีอยู่มากมายแห่งในภูมิภาคนี้ (สุพร ประเสริฐราชกิจ, 2537)

ประเด็นสำคัญ ถึงแม้ว่าในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์จะมีปราสาทขอมเป็นจำนวนมากที่มีความเก่าแก่และและทรงคุณค่าทั้งในแง่ด้านพุทธศิลป์ ด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา สังคม วัฒนธรรม โบราณคดี และวัฒนธรรมเป็นจำนวนมาก ปราสาทขอมเหล่านี้ มีทั้งสร้างตามคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู และปราสาทขอมที่สร้างตามคติความเชื่อในศาสนาพุทธ แบบวัชรยาน แต่ข้อมูลเกี่ยวกับอัตลักษณ์ที่เด่นเฉพาะของของพุทธศิลปะที่มีปรากฏในปราสาทเหล่านี้ ซึ่งเป็นศิลปกรรมแบบขอม แบบวัชรยาน ในเขตพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ กลับยังไม่มีนักวิชาการให้ความสนใจและศึกษาค้นคว้า รวบรวมและวิเคราะห์ในด้านประวัติศาสตร์ และพุทธศิลป์อย่างชัดเจน รวมทั้งยังไม่มีมีการการสร้างผลิตภัณฑ์สินค้าเพื่อมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชนรอบปราสาทขอม รวมทั้งการออกแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์เท่าที่ควร

3. วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์
2. เพื่อพัฒนาสินค้าของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์
3. เพื่อพัฒนารูปแบบการบริการการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์

4. ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

กำหนดกรอบขอบเขตเนื้อหาไว้ 4 ด้าน ดังนี้ 1) ต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ 2) การพัฒนาสินค้าของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ และ 3) ด้านการพัฒนารูปแบบการบริการการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์

2. ขอบเขตด้านพื้นที่

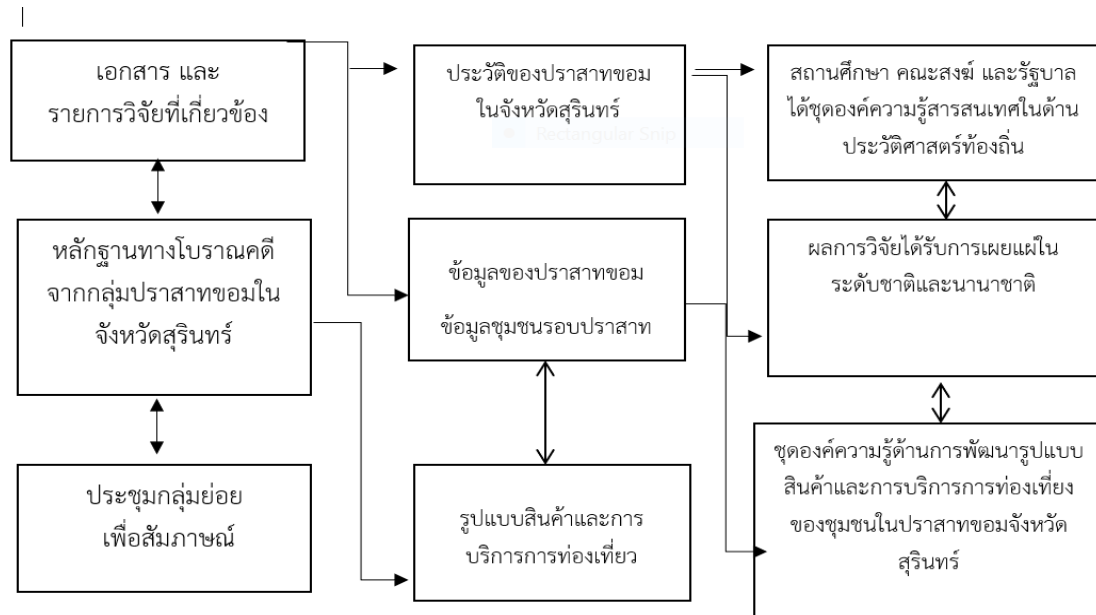
พื้นที่การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนฐานรากปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์นี้เลือกชุมชนรอบปราสาทจำนวน 4 แห่งประกอบด้วย 1) ชุมชนรอบปราสาทศีขรภูมิ ตำบลระแงง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ 2) ชุมชนรอบปราสาทช้างปี ตำบลช้างปี อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ 3) ชุมชนรอบปราสาทภูมิโปน ตำบลคมอำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ และ 4) ชุมชนรอบกลุ่มปราสาทตาเมือน ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ เหตุผลของการเลือกพื้นที่ในการวิจัยจำนวน 4 แห่งดังกล่าวนี้ เพราะว่าแหล่งท่องเที่ยวปราสาทขอมนี้เป็นแหล่งท่องเที่ยวศาสนาและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงในจังหวัดสุรินทร์ รวมทั้งเป็นที่รู้จักเป็นอย่างดีของนักท่องเที่ยวทั่วไป และในแต่ละปีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามแหล่งปราสาทนั้นๆ มีการจัดกิจกรรมเชิงศาสนาและวัฒนธรรมเป็นประจำทุกปี และมีนักท่องเที่ยวได้เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชม และเลือกซื้อสินค้าที่ระลึกเป็นจำนวนมาก ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกสถานที่ดังกล่าวนี้ในการทำวิจัย

3. ขอบเขตด้านประชากร และกลุ่มตัวอย่าง

ขอบเขตของประชากรนั้น ประกอบด้วยกลุ่มประชากรจำนวน 6 กลุ่ม ประกอบด้วย 1) กลุ่มนักวิชาการ ประกอบด้วยนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์, นักวิชาการด้านการสร้าง, นักวิชาการด้านการท่องเที่ยว, นักวิชาการด้านโลจิสติกส์ และนักวิชาการด้านการพัฒนาชุมชน ด้านละ 1 คน รวม 6 คน 2) กลุ่มผู้บริหาร

โบราณสถานจำนวน 4 แห่งๆ ละ 1 คน 3) กลุ่มนักปราชญ์ท้องถิ่น เช่น พระสงฆ์, นักปราชญ์ท้องถิ่น เป็นต้น จำนวน 4 แห่งๆ ละ รูป/คน 4) กลุ่มผู้ประกอบการท่องเที่ยว จำนวนแห่งๆ ละ 4 คน 5) กลุ่มผู้ประกอบการค้าของที่ระลึกแห่งละ 5 คน รวมเป็น 20 คน 6) กลุ่มวิสาหกิจชุมชน จำนวน 4 แห่งๆ ละ 20 คน รวมเป็น 40 คน และ 7) กลุ่มนักท่องเที่ยว จำนวน 4 แห่งๆ ละ 20 คน รวมเป็น 80 คน กลุ่มประชากรทั้งหมดใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Selection)

5. กรอบแนวคิดในการวิจัย

6. ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ได้ทราบต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์
2. ได้ต้นแบบการพัฒนาสินค้าที่เกี่ยวข้องกับชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์
3. ได้รูปแบบการพัฒนาบริการการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์
4. ได้องค์ความรู้ด้านกระบวนการเพิ่มมูลค่าสินค้า ผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์
5. ได้องค์ความรู้เรื่องกระบวนการพัฒนารูปแบบการบริการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์
6. ได้องค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาชุมชนฐานรากในจังหวัดสุรินทร์

7. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. เครื่องมือในการวิจัย

การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าวนี้ เน้นการศึกษาแบบมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ ดังนั้น เครื่องมือการวิจัยประกอบด้วย 1) แบบสัมภาษณ์ 2) แบบสอบถาม 3) แบบสนทนากลุ่ม

(Focus Group) เพื่อให้การดำเนินกิจกรรมระหว่างชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ทั้ง 4 แห่ง ผู้วิจัยจึงได้กำหนดเครื่องมือในการวิจัย ดังนี้

1) แบบสัมภาษณ์ (Interview Form)

แบบสัมภาษณ์ (Interview Form) เป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้างปลายเปิด (Structure In-depth interview) จำนวน 1 ฉบับ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหาข้อมูลที่จะทำให้ทราบ หรือแสดงนัยให้ทราบถึงหลักการและสภาพทั่วไปของการพัฒนาสินค้าและรูปแบบการบริการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในพื้นที่การศึกษาวิจัย โดยดำเนินการ

(1) กำหนดประเด็นหลักในการสัมภาษณ์ และรายการข้อคำถามแต่ละประเด็น

(2) จัดทำร่างแบบสัมภาษณ์และรายการข้อคำถามแต่ละประเด็น

(3) ตรวจสอบคุณภาพของแบบสัมภาษณ์ โดยผู้เชี่ยวชาญจำนวน 3 ท่าน เพื่อพิจารณาตรวจสอบความตรงตามเนื้อหาและการใช้ภาษา จากนั้นปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญทั้ง 3 ท่าน

(4) แก้ไขและปรับปรุงแบบสัมภาษณ์ให้สมบูรณ์แล้วจึงนำไปเก็บรวบรวมข้อมูลจริง ตามกลุ่มประชากรตัวอย่างที่เลือกเอาไว้

2) แบบสนทนากลุ่ม (Focus Group)

แบบสนทนากลุ่ม (Focus Group) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่ชุมชนรอบปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ทั้ง 4 แห่ง ได้แก่ นักวิชาการด้านต่างๆ ผู้บริหารภาครัฐ/ผู้นำท้องถิ่น ผู้บริหารโบราณสถาน ปราชญ์ท้องถิ่น/พระสงฆ์ กลุ่มผู้ประกอบการขายของที่ระลึก กลุ่มผู้ประกอบการท่องเที่ยว กลุ่มวิสาหกิจชุมชนและนักท่องเที่ยว ในการอภิปรายกลุ่มย่อย เป็นการสนทนาที่เกิดขึ้นได้โดยทั่วไป โดยไม่เจาะจงเรื่องสถานที่ เช่น การสนทนากลุ่มวิสาหกิจชุมชน การสนทนากลุ่มกับผู้บริหารภาครัฐ/ผู้นำท้องถิ่น โดยมีเนื้อหาสำคัญ เช่น (3.1) ประวัติความเป็นมาของปราสาทขอมในเมืองสุรินทร์ (3.2) สินค้าของที่ระลึกจากปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์จากอดีตถึงปัจจุบัน (3.3) รูปแบบการท่องเที่ยวในกลุ่มปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์จากอดีตถึงปัจจุบัน (3.4) แนวทางการพัฒนาสินค้าต้นแบบ และการพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวในกลุ่มปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์เพื่อสร้างเป็นสินค้าต้นแบบและการท่องเที่ยวต้นแบบ

3) แบบปฏิบัติการ

แบบปฏิบัติการ คือ ชุดออกแบบผลิตภัณฑ์สินค้าและชุดรูปแบบการบริการการท่องเที่ยวของกลุ่มปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาจากเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง, การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม แล้วนำผลที่ได้มาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์สินค้าและออกแบบเป็นรูปแบบการบริการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมให้มีประสิทธิภาพทั้งในด้านการใช้งาน และด้านการตลาดให้ตรงตามความต้องการของกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่ชุมชนรอบปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ทั้ง 4 แห่ง คือ กลุ่มนักวิชาการด้านต่างๆ ผู้บริหารภาครัฐ/ผู้นำท้องถิ่น ผู้บริหารโบราณสถาน ปราชญ์ท้องถิ่น/พระสงฆ์ กลุ่มผู้ประกอบการขายของที่ระลึก กลุ่มผู้ประกอบการท่องเที่ยว กลุ่มวิสาหกิจชุมชน แล้วนำผลลัพธ์ที่ได้มาพัฒนาและปรับปรุงรูปแบบผลิตภัณฑ์สินค้าและรูปแบบการบริการการท่องเที่ยวชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์

2. ขั้นตอนในการสร้างและการตรวจสอบเครื่องมือ

1) การกำหนดเนื้อหาแบบสัมภาษณ์ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยการศึกษาจากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดเนื้อหาของแบบสัมภาษณ์

2) ร่างเครื่องการวิจัยตามประเด็นที่กำหนดให้ครบถ้วนทุกตอน

3) นำเครื่องมือเสนอผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่านเพื่อตรวจสอบ

4) แก้ไขเครื่องมือการวิจัยตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ

5) ปรับปรุงเครื่องมือการวิจัยและจัดทำเครื่องมือการวิจัยฉบับสมบูรณ์

3. ขั้นตอนและรูปแบบการทดลอง

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาข้อมูลและแนวทางการพัฒนาสินค้าและการบริการท่องเที่ยวปราสาทขอมในจังหวัด สุรินทร์ ให้มีประสิทธิภาพทั้งในด้านการใช้งานและด้านการตลาดให้ตรงตามความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย

ประชากร ได้แก่ ผู้ประกอบการท่องเที่ยว, ผู้จำหน่ายสินค้าที่ระลึก, กลุ่มวิสาหกิจชุมชนและ นักท่องเที่ยวทั่วไป

กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ผู้ประกอบการท่องเที่ยว, ผู้จำหน่ายสินค้าที่ระลึก, กลุ่มวิสาหกิจชุมชนและ นักท่องเที่ยวทั่วไป จำนวน 184 คน

ขั้นตอนที่ 2 พัฒนปรับปรุงการพัฒนาสินค้าและการบริการท่องเที่ยวปราสาทขอม ให้มีประสิทธิภาพ ในด้านการใช้งาน ด้านการตลาด

ประชากร ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านการผลิตและการออกแบบสินค้าและการท่องเที่ยว

กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบสินค้าและการท่องเที่ยว จำนวน 6 ท่านประกอบด้วย (1) ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์และสินค้า จำนวน 3 ท่าน (2) ผู้เชี่ยวชาญด้านการการท่องเที่ยว จำนวน 3 ท่าน

ขั้นตอนที่ 3 การประเมินความพึงพอใจของผู้บริโภคที่มีต่อผลิตภัณฑ์สินค้าและรูปแบบการท่องเที่ยว ปราสาทขอม

ประชากร ได้แก่ ผู้ประกอบการท่องเที่ยว, ผู้จำหน่ายสินค้าที่ระลึก, กลุ่มวิสาหกิจชุมชนและ นักท่องเที่ยวทั่วไป

กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ผู้ประกอบการท่องเที่ยว, ผู้จำหน่ายสินค้าที่ระลึก, กลุ่มวิสาหกิจชุมชนและ นักท่องเที่ยวทั่วไป จำนวน 184 คน

8. สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาสินค้าและรูปแบบการบริการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์” ได้สรุปผลการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. สรุปผลการศึกษาด้านทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนปราสาทขอม ได้ดังนี้ คำว่า ภูมิปัญญา หมายถึง แบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ซึ่งได้สั่งสมและ ปฏิบัติสืบต่อกันมา ดังนั้น ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคลหรือทรัพยากรความรู้ก็ได้ นอกจากนี้ ความรู้ที่

น่าสนใจในด้านอื่นๆ ที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญา ได้แก่ จาริต ประเพณี ภาษา วรรณกรรม สถาปัตยกรรม ดนตรี นาฏศิลป์ และการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น

(1) **ทุนทางสังคมของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์** : จังหวัดสุรินทร์ซึ่งเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นจังหวัดที่มีทุนทางสังคมทั้งมี 5 รูปแบบ คือ (1) **จิตวิญญาณ**: แบ่งออก 2 กลุ่มใหญ่ คือ (1.1) **กลุ่มความเชื่อหรือศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นฐาน** (1.2) **กลุ่มความเชื่อท้องถิ่นที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน** ซึ่งเป็นต้นทุนด้านจิตวิญญาณอีกแบบหนึ่ง อันประกอบไปด้วย (2) **ทุนทางปัญญา**: ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงช้างหรือเรียกว่าคชศาสตร์, ความรู้เกี่ยวกับการสร้างปราสาทขอม, ความรู้ด้านการทำการเกษตร, ความรู้ด้านการวางผังเมือง, ความรู้ด้านการทำเครื่องปั้นดินเผา เช่น ที่ชุมชนบ้านปราสาทช้างปี เป็นต้น (3) **ทรัพยากรมนุษย์**: บรรพบุรุษกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านของตนเอง เช่น ลาว กูย เขมร ที่มีวัฒนธรรมการกิน การแต่งกาย วิถีชีวิต ภาษาที่ต่างกัน...ซึ่งในจังหวัดสุรินทร์นั้นมีกลุ่มชาติพันธุ์ 4 กลุ่มหลัก คือ (1) **กลุ่มชาติพันธุ์กวย-กูย** หรือส่วยก็เชี่ยวชาญด้านการคล้องช้าง เรียกว่า คชศาสตร์ (2) **กลุ่มชาติพันธุ์เขมรถิ่นไทย** หรือ กลุ่มชาวขอม (กรอม-คแมร (เขมรโบราณ) - กัมพูชา มีความเชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญาในการรักษาโรคตามแพทย์แผนไทยโบราณ และมีภูมิปัญญาด้านทอผ้าไหม เป็นต้น (3) **กลุ่มชาติพันธุ์ลาว (เลี้ยว)** (4) **กลุ่มชนชาวจาม** และนอกจากนี้ก็ยังมีทรัพยากรมนุษย์ร่วมสมัยเช่น ทางคณะสงฆ์ ก็ประกอบไปด้วย (1) พระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อดุล) (2) พระพรหมวชิรโมลี, ดร. (ทองอยู่ ญาณวิสุโท) เป็นต้น ทางบ้านเมืองประกอบไปด้วย (1) พระสุรินทร์ภักดีศรีณรงค์จางวาง (เซียงปุม) ผู้สร้างเมืองสุรินทร์ นายเสนอมูลศาสตรสาทร อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น (4) **ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ** : เป็นจังหวัดที่มีที่ราบสำหรับปลูกข้าวหอมมะลิ กระทั่งได้ชื่อว่าเป็นจังหวัดเกษตรอินทรีย์ และนอกจากนี้ก็มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยแหล่งน้ำ มีแม่น้ำที่สำคัญไหลผ่าน คือ แม่น้ำมูล, แม่น้ำชี และมีแหล่งน้ำที่สำคัญหลายแห่ง เช่น ห้วยเสนง, ห้วยลำพอก, ห้วยทับทัน เป็นต้น รวมทั้งเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ติดชายแดนกัมพูชา โดยมีเทือกเขาพนมดงรัก (Phnom Dong Rak) ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นจุดเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยกับชาวกัมพูชา เพื่อเพิ่มมูลค่าด้านเศรษฐกิจอีกด้วย...เป็นทิวเขาหินทรายจะอยู่ทางตอนใต้ของจังหวัดสุรินทร์ โดยมีจุดเริ่มต้นจากช่องตะโก ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างอำเภอดาพระยา จังหวัดสระแก้ว กับอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ทอดแนวยาวไปทางทิศตะวันออกเป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา โดยทิวเขาจะทอดแนวลากผ่านพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดศรีสะเกษ จนถึงจังหวัดอุบลราชธานีเป็นที่สุดทิวเขา ซึ่งบริเวณนี้เป็นเส้นแบ่งเขตแดนของราชอาณาจักรไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทิวเขานี้มีความยาวประมาณ 544 กิโลเมตร มีช่องเขา 77 ช่องเขา... ภูเขาสวาย (พนมสวาย) ที่ประดิษฐาน “พระพุทธสุรินทรมงคล” ปางประธานพร และเป็นที่บรรจุอัฐิพระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อดุล) นอกจากนี้ ก็ยังมีทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ มีไม้สำคัญได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้พลวง ไม้มะค่า ไม้พะยอม ไม้ประดู่แดง เป็นต้น...สนสองใบ สนสามใบ เป็นต้น และ (5) **ทุนโมดทรัพย์** คือ ปราสาทขอม ซึ่งเป็นมรดกที่บรรพบุรุษของชาวสุรินทร์ได้ร่วมกันสร้างซึ่ง มีปราสาทขอมในเขตอีสานใต้ของประเทศไทยเป็นส่วนหนึ่งแห่งมรดกทางวัฒนธรรมแห่งอารยธรรมขอมปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์เหล่านี้ เป็นรูปแบบด้านสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม การคติในการก่อสร้างที่แตกต่างกันไปตามยุคตามสมัย สำหรับ การแบ่งยุคสมัยศิลปะขอมนั้น และนอกจาก

องค์ปราสาทขอมแล้ว ก็ยังมีปรากฏประติมากรรมรูปเคารพที่ปรากฏอยู่ในปราสาทขอมเช่น พระอวโลกิเตศวร, พระวัชรพร, พระวัชรสัตว์ เป็นต้น (2) **ทุนทางวัฒนธรรมของจังหวัดสุรินทร์** พบว่า สุรินทร์เป็นจังหวัดเก่าแก่ที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นทางศิลปวัฒนธรรมและวิถีชีวิต มีงานหัตถกรรมการทอผ้าไหมที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นของคนชาติพันธุ์ไทยลาว, ไทยเขมร และไทยกวย ที่อยู่ร่วมกันภายใต้สภาพแวดล้อมเดียวกันโดยมีแม่น้ำมูล และลำน้ำสายย่อยอีกหลายสายหล่อเลี้ยงชีวิต สิ่งที่เป็นเครื่องผูกโยงคนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขนั้นคือ ประเพณีและวัฒนธรรม โดยภาพรวมแล้วคนสุรินทร์มีคนที่ต้องถิ่นอยู่ 3 กลุ่ม และพูดภาษาต่างกันอยู่ 3 ภาษา คือ ภาษาเขมรถิ่นไทย ภาษาส่วย และภาษาลาว ประชากรที่พูดภาษาต่างกันทั้งหมดนี้มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีความสามัคคี แต่ละกลุ่มชนต่างก็ได้รับการวัฒนธรรม ประเพณี ภาษาของตนไว้เป็นอย่างดี ถือเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของจังหวัดสุรินทร์ ด้านประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดสุรินทร์ คือ ประเพณีบวชนาคช้าง งานประเพณีขึ้นเขาสวาย งานช้างและกาชาดสุรินทร์ ประเพณีแซนโฎนตา กันตริ้ม การกวนข้าวทิพย์ การแต่งงาน หรือแซนการ์ กะโน้ปติงตอง เรือมอันเร หรือลุดอันเร เรือมตรด เรือมอายย โซง สะบ้า ลีเกเขมร มโหรี เจริญ และเจริญเบริน เป็นต้น และ พรเพ็ญ บุญญาทิพย์ ได้แสดงทรรศนะเอาไว้ว่า ทุนทางวัฒนธรรมของชาวจังหวัดสุรินทร์ ได้แก่...ประเพณีที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ชาวกวย ก็มีแกลมอ...ชาวลาว ก็มีการทำบายศรี ส่วนชาวเขมร ก็มีประเพณีการแซนโฎนตา เป็นต้น ศิลปวัฒนธรรมเผ่าชาติพันธุ์ สถาปัตยกรรมโบราณสถาน ของเผ่าสุรินทร์ที่แตกต่างกัน ดังนั้น เพื่อให้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในจังหวัดสุรินทร์ ได้ปรากฏเด่นชัดและเป็นที่ยอมรับของสังคมว่า จังหวัดสุรินทร์นี้เป็นจังหวัดที่มีอารยธรรมอันเก่าแก่ควรแก่การสืบสารและอนุรักษ์ มีภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ได้รับการประกาศขึ้นบัญชี คือ คชศาสตร์ชาวกวย, เจริญ, กันตริ้ม ประเพณีสุรินทร์, ภาษาเขมรถิ่นไทย ภาษากวย-กวย กะโน้ปติงตอง รำตริต และมะมั่วต

2. สรุปผลการพัฒนาสินค้าของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ พบว่า การพัฒนาสินค้าและรูปแบบการท่องเที่ยวชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ การพัฒนาสินค้าและรูปแบบการท่องเที่ยวชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ แบ่งการสรุปผลเป็น 3 หัวข้อตามวัตถุประสงค์ของโครงการย่อยที่ 2 คือ (1) **ต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์** แบ่งออกเป็น 2 ชุดองค์ความรู้ คือ ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม (1.1) **ทุนทางสังคมของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์:** จังหวัดสุรินทร์ซึ่งเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นจังหวัดที่มีทุนทางสังคมทั้งมี 5 รูปแบบ คือ (1) **จิตวิญญาณ:** แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ (1.1) **กลุ่มความเชื่อหรือศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นฐาน** คือ เป็นกลุ่มที่มีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง (1.2) **กลุ่มความเชื่อท้องถิ่นที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน** ซึ่งเป็นต้นทุนด้านจิตวิญญาณอีกแบบหนึ่ง (2) **ทุนทางปัญญา :** ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงช้างหรือเรียกว่าคชศาสตร์, ความรู้เกี่ยวกับการสร้างปราสาทขอม เป็นต้น (3) **ทรัพยากรมนุษย์:** บรรพบุรุษกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านของตนเอง (4) **ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ :** เป็นจังหวัดที่มีที่ราบสำหรับปลูกข้าวหอมมะลิ กระทั่งได้ชื่อว่าเป็นจังหวัดเกษตรอินทรีย์ (5) **ทุนโมคทรัพย์** คือ ปราสาทขอม ซึ่งเป็นมรดกที่บรรพบุรุษของชาวสุรินทร์ได้ร่วมกันสร้างซึ่ง (1.2) **ทุนทางวัฒนธรรมของจังหวัดสุรินทร์** พบว่า สุรินทร์เป็นจังหวัดเก่าแก่ที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นทางศิลปวัฒนธรรมและวิถีชีวิต

(2) การพัฒนาสินค้าของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ พบว่า มีการนำเอาต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมมาสร้างเป็นมูลค่าเพิ่ม โดยอาศัยปราสาทขอมเป็นฐานแนวคิดในการพัฒนาสินค้าและรูปแบบการท่องเที่ยวในรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งนี้เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มบนฐานแห่งเศรษฐกิจพอเพียง ดังนั้น การสร้างสินค้าจากต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนปราสาทขอมเป็นมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์มีทั้งที่ยังคงรักษาอยู่อย่างกระจัดกระจายและถูกทำให้ลดจำนวนลงอย่างมาก สินค้ามีการจัดจำหน่ายในชุมชนปราสาทขอมทั้ง 4 แห่ง ยังไม่เป็นจุดสนใจของนักท่องเที่ยว รวมทั้งรูปแบบผลิตภัณฑ์ ก็ยังไม่มี ความหลากหลายทั้งมีราคาสูงและด้อยคุณภาพ สาเหตุเนื่องจากตลาดชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ยังไม่เป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยวที่ควร และนักท่องเที่ยวยังมีไม่มากพอหากเทียบกับภูมิภาคอื่นๆ ในประเทศไทย ดังนั้น ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ปราสาทขอมนั้น คือ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีปราสาทขอมซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นฐานคติทางความคิด โดยผู้วิจัยได้แบ่งผลิตภัณฑ์ เพื่อพัฒนาและสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับทุนวัฒนธรรมปราสาทขอม โดยแบ่งสินค้าใน 3 รูปแบบ คือ

(1) ตราสัญลักษณ์สินค้า: ตราสัญลักษณ์สินค้าหรือโลโก้ (Logo) ของแต่ละชุมชนปราสาท โดยมีลวดลายจากปราสาทขอม ที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมนำมาออกแบบเป็นตราสัญลักษณ์

(2) กล่องบรรจุผลิตภัณฑ์ผ้าไหม: ผู้วิจัยจึงได้ออกแบบกล่องบรรจุผลิตภัณฑ์ผ้าไหมประจำชุมชนปราสาทขอม 4

(3) แก้วน้ำลายปราสาทขอม: ใช้อัตลักษณ์ลวดลายปราสาทในการสร้างต้นแบบ

9. อภิปรายผล

การพัฒนาผลิตภัณฑ์และรูปแบบการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ สามารถอภิปรายผลการศึกษา ตามประเด็นที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ ได้ดังนี้

การพัฒนาสินค้าและรูปแบบการท่องเที่ยวชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ (1) ต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และมีความเจริญรุ่งเรืองในอดีต มีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน และเป็นจังหวัดที่มีต้นทุนทางวัฒนธรรม ด้านอารยธรรมขอมจากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับ สุริยา คลังฤทธิ์ (2562: 127-136) ที่ได้กล่าวว่า สุรินทร์เป็นจังหวัดที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาพร้อมกับมีร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองในอดีตจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่พบในปัจจุบัน คือ ปราสาทต่างๆ นักวิชาการได้สันนิษฐานว่าเมืองสุรินทร์น่าจะสร้างขึ้นราว 2,000 ปี สมัยที่ขอมเรืองอำนาจพร้อมกับพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ยังเป็นดินแดนและร่องรอยแห่งอารยธรรมขอมแต่โบราณ และยุคแห่งอาณาจักรพระนคร ถือว่าเป็นศูนย์กลางอำนาจและการปกครอง ดังนั้น จากการศึกษาพบว่า พบว่า สุรินทร์เป็นจังหวัดเก่าแก่ที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นทางศิลปวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ระหว่าง พ.ศ. 2552-2562 และในส่วนของจังหวัดสุรินทร์นั้น มีภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ได้รับการประกาศขึ้นบัญชี 9 รายการ ดังต่อไปนี้ (1) ในปี พ.ศ. 2555 จำนวน 3 รายการ คือ ศาสตร์ชาวภูย, เจริญ, กันตรึม ซึ่งได้รับประกาศขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมระดับชาติ (2) พ.ศ. 2556 จำนวน 2 รายการ คือ ประเพณีสุรินทร์, ภาษาเขมรถิ่นไทย ได้รับประกาศขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมระดับชาติ

(3) พ.ศ. 2558 จำนวน 1 รายการ ภาษาไทย-กวย* ได้รับประกาศขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมระดับชาติ (4) พ.ศ.2560 จำนวน 1 รายการ คือ กะโน้งตึงตอง ซึ่งได้รายการเบื้องต้นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมระดับจังหวัด และในปี พ.ศ. 2562 จำนวน 2 รายการ คือ รำตริต และ มะมั่วต ซึ่งได้รับประกาศขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมระดับชาติ จากข้อค้นพบที่ได้กล่าวมาทำให้ทราบได้ว่า จังหวัดสุรินทร์นี้เป็นจังหวัดที่มีความหลากหลาย โดดเด่นทั้งการท่องเที่ยวอารยธรรมขอม ที่มีความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์ ซึ่งสอดคล้องกับข้าวขวัญ คุณวุฒิ ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ขีดความสามารถทางการแข่งขันด้านการตลาดการท่องเที่ยวของนครชัยบุรีรินทร์” ว่า นครชัยบุรีรินทร์มีความโดดเด่นด้านอารยธรรมขอม แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ หมู่บ้านเลี้ยงช้าง การท่องเที่ยวกีฬา ซึ่งสอดคล้องกับ พระมหาผดุงศักดิ์ เสสบุญโญ (2561: ก) ที่ได้กล่าวว่าการบริหารจัดการองค์ความรู้ของแหล่งท่องเที่ยวทางด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญา...เป็นการศึกษาถึงการนำเอาความรู้ และความเข้าใจในการทำงานร่วมกันของปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งกระจุกกระจายในตัวบุคคลหรือในเอกสารมาเก็บรวบรวมและเรียบเรียงเพื่อเป็นประโยชน์ให้กับผู้ประกอบการให้สามารถเข้าถึงความรู้และพัฒนาตนเองให้เป็นผู้รู้

(2) การพัฒนาสินค้าของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ การพัฒนาสินค้าของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ พบว่า มีการนำเอาต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมมาสร้างเป็นมูลค่าเพิ่ม ซึ่งสอดคล้องกับ พระครูวัชรสุวรรณนารถ และคณะ (2562: ข) ที่พบว่า ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมในแต่ละชุมชนท้องถิ่นนั้น มีทั้งที่ยังคงรักษาไว้แต่อยู่อย่างกระจุกกระจาย และที่ถูกทำให้ลดจำนวนลงอย่างมาก ดังนั้น ในส่วนของจังหวัดสุรินทร์นั้น ทุนทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าของการผลิตสินค้าของชุมชนปราสาทขอม ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ปราสาทขอมนั้น คือ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีปราสาทขอมซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นฐานคติทางความคิด โดยผู้วิจัยได้แบ่งผลิตภัณฑ์ เพื่อพัฒนาและสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับทุนวัฒนธรรมปราสาทขอม โดยแบ่งสินค้าใน 3 รูปแบบ คือ (1) *ตราสัญลักษณ์สินค้า*: ตราสัญลักษณ์สินค้าหรือโลโก้ (Logo) ของแต่ละชุมชนปราสาท (2) *กล่องบรรจุผลิตภัณฑ์ผ้าไหม*: จังหวัดสุรินทร์เป็นแหล่งผลิตผ้าไหมจำนวนมากมีลวดลายที่หลากหลาย สอดคล้องกับ เกษราภรณ์ สุพรรณฝ่าย และคณะ (2017 : 129-140) ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบลวดลายผ้าทอมือของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเขมรจังหวัดสุรินทร์ มีรูปแบบการสร้างลวดลายอยู่ 1) ลวดลายโครงสร้าง 2) ลายมัดหมี่ ใช้เทคนิคการสร้างลายด้วยมัด (3) *แก้วน้ำลายปราสาทขอม*: แก้วน้ำใส่แต่มีลวดลายปราสาทขอม สอดคล้องกับ พระครูสุจิตตจิตติวัฒน์ และคณะ (2562: ข) ซึ่งได้กล่าวว่า การสร้างนวัตกรรมผลิตภัณฑ์ชุมชนเชิงพุทธโดยใช้ภูมิปัญญา พบว่า มีการสร้างนวัตกรรมผลิตภัณฑ์ชุมชนขึ้นมาใหม่ร่วมกับภาคีเครือข่าย (3) การพัฒนารูปแบบการบริการการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์การพัฒนาแบบบริการการท่องเที่ยวชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์นั้น เป็นการนำเอาทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนรอบปราสาทขอมมาสร้างกิจกรรมหรือการท่องเที่ยวในหลากหลาย ซึ่งสอดคล้องกับพระมหาผดุงศักดิ์ เสสบุญโญ (2561, ก) ที่ได้กล่าวว่า รูปแบบการใช้นวัตกรรมทางศิลปะ คือ การนำเอาอัตลักษณ์เอกลักษณ์ของชุมชนมาเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยใช้ศิลปะ วัฒนธรรม และภูมิปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับทวีศักดิ์ ทองทิพย์ และคณะ ซึ่งพบว่าแหล่งท่องเที่ยวในเขตภาคอีสานตอนใต้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักกันของนักท่องเที่ยวทั่วไป มีความเชื่อมโยงกับศาสนาและวัฒนธรรม ด้านศาสนา

มีกิจกรรมท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับองค์ประกอบของศาสนา (2560, ข) ดังนั้น จากข้อค้นพบในชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์นั้น รูปแบบการท่องเที่ยวออกเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชนปราสาทขอม: (1) รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-Based Tourism)-CBT สอดคล้องกับข้อมูลการศึกษาวิจัยแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวหมู่บ้านข้างในอีสานใต้ของ สมพร คล้ายวิเชียร และคณะ (2550: ข) ว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่โดดเด่นของวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาการท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับประเทศกัมพูชาได้

10. ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาสินค้าและรูปแบบการบริการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์” ผู้วิจัยขอเสนอแนะไว้ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ผู้วิจัยขอเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อยุทธศาสตร์การพัฒนา ดังนี้

1) ภาครัฐ: นโยบายเกี่ยวกับหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ สำนักงานจังหวัดสุรินทร์ องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์ สำนักศิลปากรที่ 10 นครราชสีมา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดสุรินทร์ สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดสุรินทร์ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สามารถนำองค์ความรู้จากงานวิจัยนี้ไปเป็นกรอบกำหนดแนวนโยบายในการพัฒนาสินค้าและรูปแบบการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ โดยอาศัยทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมอันมีชุมชนปราสาทขอมเป็นฐาน

2) ภาคคณะสงฆ์ : คณะสงฆ์ไทยภายใต้มหาเถรสมาคมซึ่งเป็นองค์กรปกครองสูงสุด และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐ ควรออกกฎ ระเบียบที่เอื้อต่อการพัฒนาชุมชนฐานรากที่ตั้งอยู่รอบปราสาทขอม

3) ภาคประชาชน: ภาคประชาชนควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการออกนโยบายในการพัฒนาท้องถิ่นของชุมชนรอบปราสาทขอม ในทุกภาคส่วน ทั้งระดับท้องถิ่น ระดับอำเภอและระดับจังหวัด รวมทั้งในระดับประเทศในที่สุด

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาสินค้าและรูปแบบการบริการท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์” ผู้วิจัยขอเสนอแนะเชิงปฏิบัติไว้ดังนี้

1) ภาครัฐ : ภาครัฐควรทำงานแบบบูรณาการทุกภาคส่วนภายใต้แนวคิด “บวร” คือ “บ้าน-วัด-หน่วยงานรัฐ” เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างคนในชุมชนปราสาทขอม และควรออกแบบกิจกรรม

2) ภาคคณะสงฆ์ : คณะสงฆ์ไทยภายใต้มหาเถรสมาคมซึ่งเป็นองค์กรปกครองสูงสุด และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐ ควรออกประเมินและกำกับติดตามวัดที่ตั้งอยู่ใกล้กับโบราณสถานปราสาทขอมว่า ได้ปฏิบัติตามกฎหมาย ระเบียบอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับปราสาทขอมมากน้อยเพียงไร และควรสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานอื่นๆ

3) ภาคประชาชน: แต่ละพื้นที่ของชุมชนปราสาทขอม สามารถพัฒนาสินค้าที่ผลิตขึ้นโดยชุมชนและคนของชุมชน

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ผู้วิจัยขอเสนอแนะแนวทางและประเด็นหัวข้อสำหรับการศึกษาวิจัย ดังต่อไปนี้

- 1) การวิจัยและพัฒนาสินค้าในเส้นทางอารยธรรมขอมตามแนวเทือกเขาพนมดงรัก “นครชัยบุรินทร์”
- 2) การวิจัยและพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวในเส้นทางอารยธรรมขอมตามแนวเทือกเขาพนมดงรัก “นครชัยบุรินทร์”
- 3) การวิจัยและพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวอารยธรรมขอมตามเส้นทางราชมรรคา: ไทย-กัมพูชา

บรรณานุกรม

เกษราภรณ์ สุพรรณฝ้าย และคณะ. จิตรกรรมร่วมสมัยจากกลดลายสีเส้นผ้าไหมทอมือกลุ่มชาติพันธุ์ไทย

เขมรจังหวัดสุรินทร์. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์. ปีที่ 19 ฉบับที่ 2, 2017 : 129-140.

จารุวรรณ พึ่งเที่ยร. (2555). พุทธศิลป์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ และคณะ. (2560). การศึกษาประวัติศาสตร์และเส้นทางการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในอีสานใต้. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บรรณ สวันตร์จณ์. (2553). พงษาวดารเมืองสุรินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 3. สุรินทร์: สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม. พระครูวัชรสุวรรณาทร และคณะ. (2562). การผลิตภัณฑท่องเที่ยว: คุณค่าอัตลักษณ์และการสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูสุจิตกิตติวัฒน์ และคณะ. (2562). นวัตกรรมผลิตภัณฑชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชน กลุ่มเสื่อบ้านท่าแฉลบ จังหวัดจันทบุรี. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาผดุงศักดิ์ เสสปัญโญ. (2561). นวัตกรรมการเรียนรู้แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาในลำนนา. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ภพพล จันทรวัฒนกุล (2560). 30 ปราสาทขอมในเมืองพระนคร. นนทบุรี: เมืองโบราณ.

สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์. (2549). พระพุทธรูปศิลปะสมัยอยุธยา ประวัติศาสตร์ชนชาติไทยกับปฏิมากรรมในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งพับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

สมาพร คล้ายวิเชียรและคณะ. (2550). แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวหมู่บ้านช้างในอีสานใต้. รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สันติ เล็กสุขุม. (2547). **ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย**. กรุงเทพฯ: ด้านสหราชอาณาจักรพิมพ์.

สุพร ประเสริฐราชกิจ. (2537). **รวมประวัติและสัญลักษณ์ 76 จังหวัด**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: รวมสาส์น (1977) จำกัด.

สุรียา คลังฤทธิ์. **อัตลักษณ์ภูมิปัญญาลวดลายผ้าไหมพื้นเมืองกลุ่มชาติพันธุ์เขมรเมืองสุรินทร์**. วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้. ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม-มิถุนายน 2562: 127-136.

อัษฎางค์ ชมดี. (2552). **ร้อยเรื่อง เมืองสุรินทร์ (มัลย์ 2)**. สุรินทร์: สำนักพิมพ์สุรินทร์สโมสร.